

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
Navoiy davlat pedagogika instituti

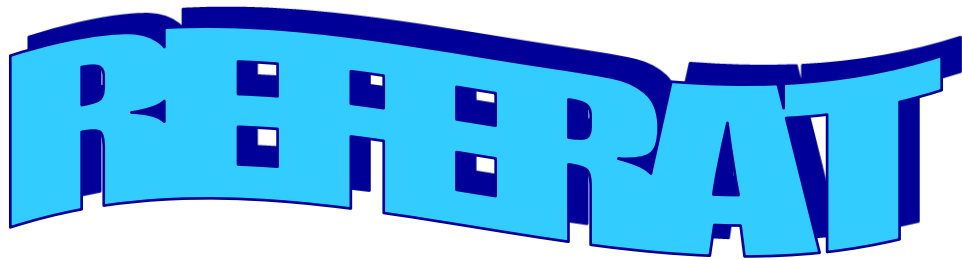
Tabiatshunoslik fakulteti

Geografiya o'qitish ta'lim metodikasi ta'lim yo'nalishi

3 "A" kurs guruh talabasi

O`rinov Hasan Hamidovich

Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi fanidan

MAVZU: JANUBIY AMERIKANING TEKSHIRILISH TARIXI.

Bajardi:
Tekshirdi:

O`rinov H
Muxammedova N

Mundarija

Kirish

I.BOB.Amerikani kashf etilishida olimlarning qarashlari.....

1.1Janubiy Amerika materigining paydo bo`lish tarixi.....

1.2. Janubiy Amerika materigining tiktonik tuzulishi va tarixi.....

1.3.Janubiy Amerika materigi tabiati o`rganishining asosiy bosqichlari.

II.BOB.Janubiy Amerikaning shakillanishi va asosiy xususiyatlari....

2.1.Tabiati shakillanishining asosiy bosqichlari.....

2.2.Janubiy Amerika axolisining milliy va etnik tarkibi.....

Xulosa.....

Foydalanilgan adabiyotlar.....

I.BOB.AMERIKANI KASHF ETILISHIDA OLIMLARNING QARASHLARI.

Amerikaning kashf etilishi haqida aniq malumotlar yo`q. X .Kolumbgacha yani Xitoylar,Yaponlar,filikiyaliklar,arblar,ingilizlar,skandinaviyaliklar,okianiyaliklar orligi haqida dalillar topilmoqda.Vatondoshimiz Abu Rayhon Beruniy o`zining “Hindiston”asarida Amerika qirg`oqlarining mavjudligini X.Kolumb kashfiyotidan 450 yil oldin bashorat qilgan.Jumladan “bizning tekshirishimizcha yerning shimoliy (ikki) choragidan biri quruqlik bo`lganligidan xamqurt (diamitral qarama-qarshisi)CHoragiham quruqlik bo`lishini taxmin qilamiz deb aytgan.

Xiristofo Kolumb “yer shar shaklida “degan g`oyaga asoslanadi.HIndistonga g`arbdan yaqin dengiz yo`li bilan boorish uchun safarga chiqdi. U 1492-yilning 12-oktyabr kuni San-Salvador (Ispancha xaloskor degani) oroliga yetib boradi. Bu sana Amerikaning kashf etilgan kun tariqasida geografiya arixiga kiritilgan.Buyuk geografik kashfiyotlar davrini boshlab bergan Xristafo Kolumb o`zining to`rt marta Amerikaga qilgan safari chog`ida ham o`zi brogan yerlarni Hindiston deb o`ylagan.

Amerigo Vespuchchi (asli italiyalik ispaniya dengiz flotida ximat qilgan)1499-1504-yillardagi Janubiy Amirikaga uyushtirilgan ikkita sayoxati davrida birinchi bo`lib bu yerlar Hindiston emas balki yirik quruqlik-yangi dunyo ekanini aytib uning tabiyatini moxirona tafsilab yozadi.1507-yildan boshlab yangi dunyoga Amerika nomi berildi.Janubiy Amerikaniilmiy jixatdan o`rganishda nemis sayyohi A.Gumbold va fransuz botanigi E.Bonplanning xizmatlari katta bo`lgan ular materikning tabiati And tog`laridsagi balandlik mintaqalari gealogik tuzilishi g`arbdagi sovuq dengiz oqimlari haqida malumot to`pladilar va umumlashtirdilar. Materikning tabiati va aholisi haqidgi qiziqarl malumotlarni rossiyalik olimlardan G.I.Langsdorf, N.G.Rubsor, A.I.Voyeykov, N.I Vavilovlar to`pladilar. Materik va okean botiqlarining paydo bo`lishi haqidagi ko`plab gepatezalar (ilmiy taxminlar)yaratilgan bo`lsada olimlar hanuz bir yechimga kelmadilar. Shunday gepotezalardan biri mobilizmdir.

Mobilizm (yunoncha siljiydigan,harakatlanadigan)gepotezasini 1912-yilda nemis geoligi A.Viginir ishlab chiqdi lekin undan deyarli 9 asr avval vatondoshimiz Abu Rayhon Beruniy (873-1048-yillar)materiklarning siljishi haqida shunday degan

“Qit`alar go`yo daraxt barglari singari bir-biri tomon yaqinlashib yoki uzoqlashib sekin harakatlanadi”.Beruiyning bu fikri mobilizm gepatuzasi moxiyatining o`zidir. A.Vigenir o`z gepatizasini yaratshda Atlantika okeaniga tutashgan Janubiy Amerika va Afrika qirg`oqlarining bir-biriga mos kelishiga asoslanadi.Uning fikricha taxminan 200mln muqaddam yer yuziga yagona pangeya materigi vayagona pantalassa okeani bo`lgan.

Kiyinchalik Pangeya 2ta yirik materikka;Lavraziya va Gondvanaga ,Pantalassa esa Paleotin va Tits okeanlariga ajralgan.O`z navbatida 65mln yil avval Lavraziyadan Shimoliy Amerika va yevosiyo, Gondvanadan esa Afrika,Avstraliya,Antarktida va Janubiy Amerika ajralib chiqqan.

Ular oralig `ida hozirgi okeanlar tarkib topgan A Veginir materiklarning gorezantal siljishiga Yerning o`z o`qqi atrofida aylanishi hisobiga yuzaga keladigan markazdan qochma kuch sababchi deb hisoblagan .

XV-asrning 2-yarmida boy Hindistonga (o`sha vaqtda sharqdagi mamlakatlar shunday deb yuritilar edi)boradigan yangi yo`llarni qidirish boshlandi. `492-yildan 1522-yilgacha yani Kolumbning birinchi ekispeditsiyasidan Magellanning dunyo aylana sayoxati tigaguncha o`tgan 30 yillik davrida geografik kashfiyotlar eng yuksak darajaga yetdi.Bu davrda insoniyat o`zi yashayotgan sayyorasi sirtini umumiy tarzda bo`lsa nihoyat bilib oldi.

Geografik kashfiyotlarni iqtisodiy sabablardan tashqari yana yangi geologik dunyoqarashan farq qiluvchi dunyoqarash ham taqozo etgan edi.Bu vaqtdagi falsafa burjuaziyaning fiodalizm va katolik cherkoviga qarshi kurashga qaratilgan edi. (D.Bruno).

Hunarmanchilik rivojlandi manafaktura paydo bo`ldi texnika rivojlandi.”Yunonlarning genial bashoratlariga va arablarning o`zaro bog`lanmagan sporadik tadqiqotlarga qarama –qarshi o`zaro fan deb atash mumkin bo`lgan birdan-bir fan-hozirgi zamon tabiatshunosligi”shu davrning eng buyuk ilmiy yutug`i

Kopernikning geosentrek sestemasi (1543-y) bo`ldi. 1609-yilda G.Galili kuzatish ishlarida teliskopdan foydalanib bitr qancha kashfiyotlar qildiki ular yer bilan planitalarning o`xshashligini tasdiqladi, 1609-1619-yillarda esa I.Kepler planitalar harakati qonuniyatlarini tushuntirib berdi. Asdtranomiyaning yutuqlari geografik

koordinatalarini aniqlash metodlarini ishlab chiqishga imkon tug'dirdi. fizika fani geografiyaga termometr, barometr va boshqa metrologik priyorlarni hadya qildi.

Geografiyada Ptolomeyning kitoblari va kartasi juda katta rol o'ynadi.

Buyuk geografik kashfiyotlar uchta asosiy yo'nalishda bordi; 1) Afrikani aylanib o'tuvchi janubiy yo'nalish. 2) Atlantika okeani orqali o'tuvchi g'arbiy yo'nalish. 3) Yevrosiyaning qutbiy chekkalarini aylanib o'tuvchi shimoliy yo'nalish.

1.1 Janubiy Amerika materigining paydo bo'lish tarixi.

1.1. Buyuk geografik kashfiyotlarni Portugaliya boshlab berdi. Portugallarning Afrikaning g'arbiy qirg'oqlari bo'ylab suzishi harakatlanishi kuchi harakteriga ko'ra bir-biridan farq qiluvchi bir necha bosqich bo'yicha bordi.

Birinchi bosqich (1415-1434) harakatlantiruvchi kuch qul savdosi va oltin undirish bo'ldi. Markis tabiri bilan aytganda Afrika "qora tanlilar ov qiladigan quruq maydonga" aylandi. Bu davrda Yashil burun (1445) Yashil burun orollari (1452), Gveniya qo'ltig' (1462) Kongo daryosining quyar joyi (1482) va Yaxshi umid burni (1487) topildi.

Uchinchi bosqich (1487-1498) yaxshi umid burni kashf etilgandan keyin Portugallar Hind okeanini berk havzadir, degan tasavvurning noto'g'ri ekanligini tushunishdi. Ularda hindistonga boorish umidi paydo bo'ldi. 1497-1498 yillarda Vasko Da Gama o'z ekspeditsiyasini Zanjibardan Hindistongacha boshlab borgan arab darg'asi Ibn Majid yordamida Hindistonga boorish umidini ro'yobga chiqardi. 1500-yilda Kabral qo'mondonligida Hindistonga yub orilgan ikkinchi Portugal ekspeditsiyasi Braziliya qirg'oqlariga yetib bordi. Braziliya dastlab orol deb hisoblanib, unga Vera Krust deb nom berilgan edi. Gama va Kobral ekspeditsiyalaridan keyin Janubiy Osiyo va Braziliya da Portugaliya ekspeditsiyalari boshlandi.

Yevropadan g'arbga tomon Atlantika okeani orqali sharqiy osiyoga borish yo'lidagi barcha geografik kashfiyotlar ichida eng buyuk kashfiyot Kolumbning Amerikani kashf etishi bo'ldi. Bu kashfiyot yuqorida ko'rganimizdek normalar kashfiyotdan kiyingi ikkinchi kashfiyot edi. Yangi yerlarni ochish g'oyasiga Pifagor va Aristotelning yerning Sharsimonligi haqidagi talimotida Ptolomeyning Yevrosiyo sharqqa uzoq cho'zilgan degan fikrida va Beruniy asarida Marko Polo'ning Xitoy

geografiyasi to'g'risidagi talimotidan asos solingan Xristofor Kolumb tarixiy qahramonlik qildi –materik kashf etdi.1492-yil 3-avgustda uning 90kishi va 3ta kemadan iborat floteliyasi Ispaniyadan chiqib o'sha yili oktyabirning 11-kundan 12-kunga o'tar kechasi Bagama orollaridan biri yaqiniga yetib keldi. So'ngra Kuba, Gaeti va boshqa orollar topildi. Bularni Osiyoning sharqidagi orollar deb o'ylashgan .

Amerikaning nomida tarixiy adolatsizliklardan biri namoyon bo'lgan. Dengizchi Amerigo Vespuchchi Janubiy Amerika qirg'oqlarini o'zi borib ko'rgan qisimlarini tasvirlovchi bir necha makonni kashf etgan.1507-yilda Validzeen Ollerning “kosmografiya “asarida Terra Amerika birinchi marta tilga olindi.so'ngra ular kartograf Merkator kartalaridan bu nom ikkala materikka tadbiq etildi.

Kolumbning yangi dunyoni kashf qilgani bilan bir qatorda Magellanning (1519-1521-yillardagi) dunyo aylana suzishi ham insoniyatning buyuk qaxramonliklaridan.Magellan ekspidetsiyasining bevosita vazifasi ancha kichik – Ziravorlar yani mollukko orollarining geografik o'rnini anglash edi.XV –asrning eng kuchli dengizchi davlatlari bo'lgan.Ispaniya bilan portugaliya 1494-yili Tordosiliyas shartnomasi bilan o'z harakat doiralarini taxminan 46 gr g'arbiy uzunlikdan o'tgan meridian yo'alishdagi demakratsion chegara bilan ajratib olishdi bu chegaradan g'arbdagi yerlar suvlar va kelgusidagi kashfiyit yo'llari Ispaniyaga undan sharqdagilari Portugalitya uchun sharqdagilari portugaliyaga qaraydigan bo'ldi.Yerning ikkinchi tomonidagi yani osiyoning sharqiy qirg'oqlaridagi chegara qayerdan o'tishi noaniq bo'lib qoldi.Asosiy ziravorlarni yetkazib beruvchi ziravorlar (Molukko) orollari xuddi shu tomonda joylashgan edi. Bu orollardan Portugaliya foydalanar edi.Lekin spanlar

Portugallarning shunday huquqga ega ekanliklariga shupxa bilan qarar edilar.Magellan ekspidetsiyasi Molukko orollari o'rnini aniqlash maqsaida tashkil etilgan edi lekin bu ekspiditsiya Afrikani aylanib o'tib Portugaliyaga qarashli suvlardan borishi mumkin emas edi. Magellan yerning sharsimonligi g'oyasiga asoslanib Molukko oroliga g'arbiy yo'l bilan boorish loyihasini taklif qildi.

Birinchi dunyo aylana ekspeditsiyaning natijalari uning o'z oldiga qo'ygan xususiy iqtisodiy vazifasidan benihoya katta bo'ldi. Bu ekspeditsiyadan keyin insoniyat yerning qanchalik katta ekanligini bilib oldi.A. Vespuchchining Kolumb yerlari hech

bo'lmaganda bu yerlarning ekvatoridan janubdagi qismi Osiyoning bir chekkasi emas uYangi dunyo degan taxmini tasdiqlandi,yerda quruqlik emas balki suvlik maydoni katta ekanligi ilgari nomalum bo'lgan juda katta buyuk yani Tinch okean borligi aniqlandi.

Magellan ekspiditsiyasidan keyin ham uzoq vaqtlargacha kartalarda janubiy yarimsharda janubiy yerning chekkasi deb xisoblanar edi. Ispanlar ,Portugallar va Gollndlar bu nimalum materikni qidirib yo`lda ko`p kashfiyotlar qilishdi.(yangi Gveniya Avstraliyaning g`arbiy qirg`og`i Tasmaniya tinch okeanidagi orollar topildi)

XVI-XVIII-asrlarda G`arbiy Yevropada kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi bilan mustamlakalarini bosib olish harakterida Ispaniya va Portugaliya bilan bir qatorda Angilya va Nedirlandiya ham ishtirok eta boshlashadi. Bu mamlakatlar ham Hindiston bilan Xitoyga intilishdi. Janubiy yo`llar bu davlatlar uchun berk bo'lganligidan ular boshqa yo`nalishda kashfiyot qilishdi.Ingiliz savdogarlari Kolumb kashfiyotlari haqida eshitishlari bilan 1497-yildayoq ota va o`g`il Kabottlarinng ikkita ekispeditsiyasini tashkil etishdi.Bu ekispeditsiyalar Brestoldan chiqib g`arbga qarab yuradi ular niyufaundlen va Labrador geografik kengliklardan shimoliy Amerikaga yetib borishdi.Bu yerda Xitoyning kutilgan boyliklarini topolmagan ingilizlar Kaboltlar kashfiyotiga ahamiyat berishmadi.shu bilan birga bu ekispeditsiyalarning muvafaqiyatli Angilyani Xitoyga boradigan yagi yo`llar qidirishga majbur edi.

Qidiruvlar yunalishini ruslar ko`rsatib berishdi.1525-yilda rus elchisi Dmetri Gerasimov Rim papasi va adabiyotchi hamda tarixchi Vavil Ioviy bilan suxbatida g`arbiy yevropada birinchi bo`lib shimoliy sharqiy yo`l yaniy sharqiy osiyoga yevrosiyoga shimoliy qirg`oqlari bo`ylab boradigan dengiz yo`li haqidagi fikrini aytdi.D.Gerasimov germaniya va Rimda bu fikrni tasdiqlovchi kartani ham ko`rsatgan bo`ladi.Dmetrey Gerasimov malumotlari Marko Polodan olingan malumotlar bilan o`z-o`zidan bog`landi yevropaliklar bu malumotlarni o`z manfaatlarini nuqtai nazardan talqin qildi.

XVII-asrda yangi bir yuksalish bo`ldi.Bu yuksalishni o`yg`onish davri bilan tenglashtirish mumkin.Bu yuksalishga fyodal munosabatlarning yana yemirilishi va kopitalizmning rivojlanishi sabab bo`ldi. Fanlar akademiyalari tashkil etildi (Rossiyada 1724-yilda).I.Nyuton butun dunyo tortishish talimoti asosida planitalarning harakati

nazariyasini ishlab chiqdi. I. Kant soʻngra P. Laplas kosmogonik gepotezalarini yaratib fanga rivojlanish gʻoyasini kiritishdi. Koʻpchilik davlatlarda metrologik stansiyalar tashkil etildi. Xronometrning takomillashtirilishi joylarining geografik uzunligini anglashga imkon berdi.

Kartografiya taraqqiy etdi, kartografik proyeksiyalar ilmiy nazariyasi rivojlandi, reliefni tasvirlash usullari takomillashdi. Geologiyaga asos solindi. P. S. Pallas (Rossiya) geologik qatlamlarining yoshi haqidagi talimotga asos soldi.

1.2. JANUBIY AMERIKA MATERIGINING TEKTONIK TUZULISHI VA TARIXI.

Janubiy Amerika orografiyasi bilan shimoliy Amerika orografiyasi oʻrtasida bir qadar oʻxshashlik bor. Sharqda Atlantika okeani qirgʻoqlari yaqinida Braziliya va Gviana togʻliklari hamda Patagoniya platosi bor. Materikning chekkalarida va shimoli-gʻarbida uning qirgʻoqlari qiyofasiga mos ravishda dunyodagi eng uzun togʻ sistemasi And togʻlari yoki Janubiy Amerika kordilirasi togʻlari 9000 km ga chuzilgan. Togʻliklar bilan And togʻlari orasidagi materikning taxminan 45%ni egallagan juda katta Amazonka, Oraniko va Paragvay-Parana (La-Plata) pastak tekisliklari bor. Ulardan Janubiy Amerikaning eng katta daryolari oqib oʻtadi. Bu tekisliklar materikning oʻrta qismida yaxlit tekisliklar platosi hosil qilib bir-biriga tutashib ketgan.

Shimoliy Amerika bilan Janubiy Amerikaning orografik jihatdan bir-biriga oʻxshashligi har ikkala materik rivojlanishiga va strukturasi gʻarbiy chekka qismlari Tinch okean mintaqasining burmali togʻlariga kiradi, va xolanki ularning katta sharqiy qismlari platforma tuzulishiga ega. Biroq Janubiy Amerikaning platforma qismi tuzulishi va rivojlanishiga koʻra Shimoliy Amerikaga koʻra Afrikaga koʻproq oʻxshash.

Yuqorida aytib oʻtilganidek Janubiy Amerika platformasi juda katta Gviana-Braziliya megaqalqoni (uni Janubiy Afrika qalqonining analogi deb qarash mumkin) bilan Pampa-Patagoniya plitasidan (uni Afrikadagi Saxroi Kabir plitasiga taqqoslash mumkin) tashkil topgan.

Megaqalqon doirasida fundamentning u yer betiga chiqqan 3 ta qismi bor; Bular – Gvian, Gʻarbiy Braziliya va Sharqiy Braziliya qalqonlaridir. Ularni Amazonka, Parana, San-Fransisko, Maraniyo (Paranaiba) seniklizalari bir-biridan ajratib turadi. Oxirgi 3 senikliza oʻzaro tutashib Gʻarbiy Braziliya qalqoni bilan Sharqiy Braziliya qalqoni orasidagi bir butun botiqlar zonasini hosil qilgan.

Qalqlarining And burmali zonasiga qaragan yonbagʻirlari perikraton (yani kartalar chekkasidagi botiqlarga borib tutashadi; bu botiqlar esa oʻz navbatida And togʻlari oldi bukilmalariga qoʻshilib ketgan.

Janubda submeridional yoʻnalgan perikraton bukilma Chako-Pampa seniklizasiga qoʻshilib ketgan; Chako-Pampa seniklizasi esa oʻz navbatida Parana seniklizasiga tutashgan. Chako-Pampa seniklizasi Patagoniya plitasiga kritilishi mumkin. Patagoniya plitasida ikkita massiv ajratiladi ularning yuz qismi chukindi va vulkanik jinslardan tarkib topgan; massivlar bir-biridan tor bukilmalar orqali ajralgan.

Platforma teritoriyasida turli xil foydali qazilmalar bor. Ularning janubiy Amerika kartasidagi hozirgi taqsimlanishi: bir tomondan geologik tuzulishidagi tafovutlarni aks ettirsa, ikkinchi tomondan uning geologik jihatdan notekis oʻrganilganligini koʻrsatadi.

Yirik metal rudasi konlari arxey-praterazoy fundamentining jismlari bilan bogʻliqdir. Gviana va ayniqsa braziliya togʻliklarining praterazoy metamorfik jinslaridan (etabiriklardan) temir rudasi – magnetit va gematitlarning boy zapaslari bor. Intruziyalar yer poʻstiga kirib kelgan joylarida oltin konlari bor.

Qadimgi nurash maxsulotlari va raganit-genislarning parchalanishidan tarkibida 50%dan ortiq metallik boʻlgan marganes rudasining katta zapaslari hosil boʻlgan.

Shuningdek ayniqsa Gviana togʻligi va Gviana pastekisligidagi kristalli jinslardagi qadimgi nurash pusti bilan kapitalistik dunyodagi eng katta boksit konlari bogʻliqdir. Turli yoshdagi pegmatit tomirlaridan nodir va radiaktiv elementlar paydo boʻlgan.

Oraniko bilan Amazonka Perikraton bukilmalaridan Gran-Chakoda va Patagoniya plitasida yaqinida neft konlari topilgan boʻlib ulardan neft qazib olinmoqda.

Janubiy Amerika platformasi teritoriyasida relief Afrika relifiga juda oʻxshab ketadi. Ularning tafovuti asosan u yoki bu relief tipining oʻzaro nisbatida aks

etgan. Masalan Janubiy Amerikada seniklizalar ancha keng tarqalganligidan pastak akkumulyativ tekisliklar ancha katta maydonni egallaydi. Vulkanogen platolar tarqalgan teritoriyalar ham ancha katta keng.

Akkumulyativ tekisliklar Afrikadagi kabi deyarli barcha seniklizalarning markaziy qismini egallab perikraton bukilma zonasiga muvofiq keladi. Seniklizalarning qalqonlariga yondosh chekka qisimlari shuningdek Patagoniya plitasi qat-qat balant tekisliklar va platolarni hosil qiladi. Chukindi jinslar kompliksi atrofida qalqonlar bilan birga ko'tarilma harakatlar tasirida bo'lgan. Maraniyo va Ssn-Fransisko botiqlari monoklinal hamda yon bag'irlari jarlik hosil qilib tik tushgan (shapadas) zinapoyasimon baland platolar tarqalganligi bilan haraktelanadi.

G'arbiy (markaziy) Braziliya qalqonlarining shimoliy va g'arbiy qisimlari Sharqiy Braziliya va G'viana qalqonlarining simoliy yonbag'irlari uchun eng tipik bo'lgan relif shakillari baland tekisliklar hamda gox keng gox tor darasimon daryo vodiylari kesib o'tgan yassi tog'liklardir.

Braziliya tog'liklarining janubi g'arbida Parana havzasida juda katta maydonlarni zinapoyasimon vulkanik platolar egallaydi.

Sharqiy Braziliya qalqonlarning chekkasiga to'g'ri keluvchi Sharqiy Braziliya tog'ligi shuningdek Gviana tog'ligining katta qismi mezazoyning oxiri va neogen antropogenda qalqonlarning orogenik harakatlar tufayli aktivlashuishi natijasida Sharqiy Afrikadagi epiplatforma tog'lariga o'xshab qolgan (bular Braziliya serralari va gviana tog'ligi uning eng baland qisimlaridan iborat

And tog'lari burmali mintaqasi diyarli boshdan oxirigacha yoki deyarli paralil tog' tizmalari va tog' orasidagi vodiylardan tashkil topgan tog' tizmalari-antiliniylarga tog' vodiylari esa muayyan senklinoriy va grabinlarga to'g'ri keladi.

Hozirgi And burmali tog'lari tarkibiga biroz keyingi orogenik harakatlar natijasida o'zgargan paleozoy burmali strukturalari kiradi ular tog' sestimasining markaziy va sharqiy qisimlarini o'z ichiga oladi. G'arbda butun paleozoy va mezazoy davomida cho'kkan hamda burmalangan kaynazoy erasida ko'tarilgan zona cho'zilib ketgan.

Shimolda asil And tog`lari mintaqasi asosiy qismi shimoliy Amerika tarkibiga kiruvchi antel karib oblasti bilan tutashadi. Janubiy Amerikada bu oblastga karib And, tog`larining geografik kenglik bo`ylab o`tgan tog` sestimasigina kiradi.

And tog`lari burmali mintaqasi deyarli boshdan oxirigacha paralil tog` tizmalari va yog` orasidagi vodiylardan tashkil topgan; tog` tizmalari antiklenolilarga tog` vodiylari esa muayyan senklinoli va grabinlarga to`g`ri keladi.

Hozirgi And burmali tog`lari tarkibiga biroz keyingi oregonik harakatlar natijasida o`zgargan paleazoy burmali strukturalari kiradi, ular tog` sestemasining markaziy va sharqiy qisimlarini o`z ichiga oladi. G`arbda butun paleazoy va mezazoy davomida cho`kkan hamda burmalangan va kaynazoy erasida ko`tarilgan zona cho`zilib ketgan.

Shimolda asl And tog`lari mintaqasi asosi qismi Shimoliy Amerika tarkibiga kiruvchi Antel karib oblasti bilan tutashadi. Janubiy Amerikada bu oblastga Karib And tog`larining geografik kenglik bo`ylab o`tgan tog` sestemasigina kiradi.

And tog`larida relifning rivojlanishi va tizulishidagi tafovutlarga qarab quyidagi strukturaviy geomorfologik zonalarga ajratish mumkin: G`arbiy Kordilera tog`lari, Sharqiy Kordilera tog`lari, Kardelira yosh tog`lari va Pampa serralari. G`arbiy Kordilera tog`lari baland va o`rtacha balandliklardagi burmali palaxsali tog`lardan iborat bo`lib ular Alp seklining o`rtasida paydo bo`lgan G`arb tomondan bu zonaning yonida bo`ylama vodiy va botiqlar polosasi joylashgan bo`lib ular o`z navbatida uzilib-uzulib davom etuvchi qirg`oq bo`yi Kordilerasi tog`lrini Tinch okeanidan ajratib turadi.

Qirg`oqbo`yi kordelirasida deyarli hamma joyda kaynazoy erasining burmalangan yotqiziqlaridan tarkib topgan. Keyingi zona sharqiy kordelira tog`lari burmali strukturalarining kaynazoy erasi oxiridagi palaxsali harakatlari natijasida paydo bo`lgan. And tog`larining markaziy qismida, Garbiy va sharqiy kordelira tog`lari o`rtasidagi Boliviya tog`ligi Punalari joylashgan ular paleazoy palaxsalaridan iborat bolib Alp orogenizida ancga o`garib ketgan 26-jk bilan 30-jk o`rtasida kordilera yoni (yani baland kordilera) bilan Pampa serralarining o`rtacha balandlikdagi va baland palaxsali massivlari hamda tizmalari qad ko`targan bu tog`lar avvaliga paleazoy so`ngra esa Kaynazoy tog`I paydo bo`lishi harakatlari tasiridagi platformaning chekka

qismlaridir. Ular asl And tog`laridan tektonik botiqlar orqali ajralgan bo`lib platforma bilan And tog`lari orasidagi oraliq oblast deb qaralishi mumkin.

And tog`lari mintaqasida foydali qazilmalardan mis,qalay,qo`rg`oshin,varuxning pnevmatlit vahamda gedrotermal rudalari tarqalgan shuningdek kumush oltin va nodir toshlar konlari ham bor.

And tog`larining tog` oraliq`I va tog` oldi bukilmalarida Vinusuela va Kolumbiya teritoriyalari neftga boydir.

1.3.JANUBIY AMERIKA MATERIGI TABIATI O`RGANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI.

Janubiy Amerikaning katta qismini tashkil etuvchi Janubiy Amerika platformasi Gondvananing boshqa qismlari bilan proterzoyni oxiri va Kembreyning boshida qo`shilgan.Butun keyingi tarixiy geologik davrlar mobaynida unda asosan ko`tarilma harajkatlar bo`lib asosiy qismi quruqlik bo`lib qolavergan .

Proterazoy oxiridan boshlab platformaning asosiy struktura elimintlari shakillagan:Parana etklaridan shimolroqda Gveana-Braziliya megaqalqoni ajralib chiqqan;Unig katta qismida tokembre fundamenti yer betiga chiqib yotadi.

Janubiy qismida Pambo-Patagoniya plitasi paydo bo`lib ,u butunlay chukindi jinslar qoplami tagida qolgan.Megaqalqon tretoriyasida Gveana, Sharqiy Brazeliya va G`arbiy Braziliya antiklizalari ajralib chiqib paleazoyni boshidan boshlab ular orasida vaqti-vaqti bilan dengiz suvi bosgan seniklizalar shakillangan.

Bu vaqtda Baykal strukturalarida And giosenklinal zonasi paydo bo`lib platformaning G`arbiy chegarasini aniq shakillantirgan.

Paleozoy erasining birinchi yarimi davomida giosenklinalda orogenik proseslar ro`y bergan,platformadagi seniklizalarga esa dengizlar bosib kelgan ,poleozoyning ikkinchi yarimida ,And giosenklinalida tiktonik harakatlar eng kuchayib, quruqlik ko`tarilgan va platformaning diyarli barcha qismi suv ostidan chiqqan. Kutarilish

natijasida iqlim sovib muzlanish ro'y bergan; muzlanish ro'y bergan bu muzlanish Afrikadagi kabi platformaning markaziy qismidagi juda katta maydonlarni egallagan.

Prem davri oxirida tog` paydo bo'lish harakatlari bitun And giosenklinalligiga yoyilgan platforma esa ko'tarima harakatlar markaziga aylangan buning natijasida qolqonlardagina emas, balki qatlam-qatlam ko'l-allyuvial jinslari to'plangan seniklizalarda ham kontinental sharoit qaror topdi. Platformada butunlay sharoit mezazoyning butun birinchi yarimi davomida saqlanib turadi. Mezazoyning birinchi yarmidagi tekislangan yuzalar platformaning hozirgi relifida katta rol o'ynaydi.

Yura davrida And geosinklinali bilan Patagoniyada vulkanik harakatlar ro'y bergan. Yura davri bilan Bo'r davri orasida vulkanik harakatlar, shuningdek botiqlarning chekka qisimlarini, jumladan parana botig'ini egallagan. Yer yoriqlari buylab bazaltlar oqib chiqib, 2mln km kv ga yaqin maydonni o'rtacha 600m qalinlikda qoplab olgan.

Mezazoyning ikkinchi yarimida atlantika okeani oblastida chukish ro'y berib u, Janubiy Amerikaning Afrikadan ajralib chiqishiga sabab bo'lgan. Bunda Atlantika tomonidan platformaga dengiz suvlari bostirib kirgan, ayrim joylar esa aksincha kompensasion ko'tarilgan ayni vaqtda Amazonka va Parana sinklizalarida vulkanik harakatlar yana boshlangan. Bunday hayvonlar tarkibida baliqlar, qushlar, shuningdek sutemizuvchilaridan qopchiqlilar hashoratlar bor edi. O'simliklardan yopiq urug'lilar jadal rivojlangan Janubiy Amerika va Afrika ajralgunga qadar ularning tur paydo bo'lish umumiy markazi hozirgi Janubiy Atlantika o'rnida edi. Kaynazoy boshidan har bir materik florasi mustaqil shakillanadi. Bo'r davri oxiri va paleogen davomida And zonasida burmalanish, ko'tarilish hamda vulkanik harakatlar bo'ldi. Paleogen davri oxiriga kelib geosinklinal o'rnida yuksak tog'lar qad ko'taradi va bu tog'lar jnubda Antarktida materigida davom etib shimilda esa Antel-Karib tog'lari oblastiga borib tutashgan. Ko'tarilish bilan platformaning kattagina qismi dengiz sathidan pastga cho'kib, kratonlar atrofidagi botiqlar seniklizalar va Atlantika okeani sohilida qalin cho'kindi jins qatlamlari hosil bo'lgan.

Niogen davrida qisman ro'y bergan chokishdan so'ng qalqonlar oblasti va And zonasida shiddatli ko'tarilma harakatlar bo'ladi buning natijasida daryolar o'z o'zanini

o'yib ,sharsharalar hosil qiladi.Faqat Atlantika okeani va Karib dengizi sohillarigina cho'kib bu yerlarda estuare hamda lagunalar vujudga keldi.

And sestimasining umumiy ko'tarilishi platformanig yondosh qisimlarini o'z tasiri ostiga oladi.Buning natijasida kordilera yoni tizmalari Pampas serralari va orografik jixatdan And tog'lari bilan bog'liq bo'lgan boshqa tizmalar ham ko'tarildi .

Tog'paydo bolish harakatlari aktiv vulkanik harakatlar bilan birgalikda ro'y berdi va ular tog' sestimasining turli qisimlarida hamda Patagoniya plitasi doirasida tuli vaqtda turli vaqtda bo'lib o'tdi .

Ko'tarilma va vulkanik harakatlar butun pliosenda atropogen boshida davom etib hozirgi vaqtgacha ham tugagani yo'q And tog'lari ko'tarilishi bilan bir vaqtda entinsev yemirilgan uvoq to'plangan hamda tekislangan yuzalar paydo bo'lgan .

And tog'larining g'arbiy zonasida ko'tarilish bilan bir vaqtda chuqur yer yoriqlari paydo bo'lib bu zonaning kekka qismi Tinch okean tagiga cho'kkan.

Pliosenda birmuncha vaqtdan keyin janubiy amerika shimoliy materik bilan uzul-kesil tutashgan. Bu xol har ikkala materikdagi hayvon va o'simlik turlarining o'zaro almashinuviga imkon bergan .

Janubda antraktika oblastida iqlimning sovib ketishi va Antarktidada qoplama muzlarning paydo bo'lishi munosabati bilan bu yerga Antarktika florasi kirib kela boshladi .And tog'lari ko'tarilgan sari ularning o'ziga xos organic dunyosi vujuga kildi.U uch flora elimintidan tog' tabiati sharoitiga moslashgan neotropik elimentdan,Antarktika elimentidan va And tog'larining o'zida tarkib topgan toqqa xos endimik turlaridan iborat. And tog'larining kuchli ko'tarilish oqibatlaridan biri tog' muzlanishlaridir;ular hozrgiga qraganda ancha katta bo'lgan,biroq chekka janubini hisobga olmaganda,hech qyerda tog'lar doirasidan chetga chiqmagan materikning janubi-g'arbida cho'kish va muzliklar ishi natijasida chilining fordli sohili vujudga kelgan .

Antropogen davrning ikkinchi yarmida Janubiy Amerikada odam yashagan. Bu yerda odam chetdan kelib tarqalgan bo'lishi mumkn.Niotropik oblastdan topilgan oblastdan topilgan qzilma va hozirgi flora tarkibida qirrq butun maymular uchramaydi.

Janubiy Amerikaga odam Shimoliy Amerikaning Tinch okeani sohillari orqali 30-15 ming yil burun kirib kelgan bo'lishi ihtimolga eng yaqin.

Janubiy Amerika orografikasi bilan Shimoliy Amerika orografiasini o'rtasida bir qadar o'xshashlik bor.

Qadimgi nurash mahsulotlari va granit-gneyislarning parchalanishidan tarkibida 50%dan ortiq metali bo'lgan marganes rudasining zapaslari xosil bulgan.Shuningdek ayniqsa Gviana tog'ligi va Gviana pastekisligidagi kristalli jinslardan qadimgi nurash pusti bilan kapitalistik dunyodagi eng katta boksitkonlari bog'liqdir.Turli yoshdagi pegmatite tomirlarida nodir va radioaktiv elimentlar paydo bo'lgan .

Orinoko bilan Amazonka perikraton bukilmalarida Granchakoda va Patagoniya plitasida yaqinda neft konlari topilgan bo'lib ulardan neft qazib olinmoqda.Janubey Amerika platformasi teritoriyasida Afrika relifiga juda uxshab ketadi.Ularning tafovuti u yoki bu relif tipining uzaro munosabatida aks etgan masalan ,Janubiy Amerikada seniklizlar ancha keng tarqalgan pastak akumulativ tekisliklar ancha katta maydonni egallaydi; vulkanogin platolar tarqalgan teritoriyalar ham ancha katta v.k.

Akumulativ tekisliklar,afrikadagi kabi,diyarli barcha seniklizalarning markaziy qismini egallab perikraton bukilma zonasiga muvofiq keladi. Seniklizalarning qalqonlariga yondosh chekka qismlari shuningdek Patagoniya plitasi qat-qat baland tekisliklar va platolarni hosil qiladi.Chukindi jinslar kompliksi atrofidagi qalqonlar bilan birga ko'tarilma harakatlar tasirida bo'lgan.Maranyo vaSan-fransisko botiqlri Monokilinal hamda yonbag'irlari jarlik hosil qilib tik tushgan zinapoyasimon baland platolar tarqalganligi bilan harakterlanadi .

G'arbiy Braziliya qalqoning shimoliy va g'arbiy qismlari sharqiy Braziliya va Gviana qalqonlarining shimoliy yon bag'irlari uchun eng tipik bo'lgan relif shakillari baland tekisliklar hamda goh keng goh tor darasimon daryo vodiylari kesib o'tgan yassi tog'liklardir. Braziliya tog'ligining janubi g'arbida Parana havzasida juda katta maydonlarni zinapoyasimon vulkanik platolar egallaydi.

Sharqiy Braziliya qalqoninig chekkasiga to'g'ri keluvchi sharqiy Braziliya tog'ligi,shuningdekGviana tog'ligining katta qismimezazoyning oxiri va neogen

antropogenda qalqonlarning orogenik harakatlar tufayli aktivlashishi natijasida Sharqiy Afrikadagi epiplatforma tog`lariga o`xshab qolgan.

(bular Braziliya serralari va Geviana tog`ligining eng baland qisimlaridan iborat)

And tog`lari burmali mintaqasi deyarli boshdan-oxirigacha parallel yoki deyarli paralil tog` tizmalari va tog` orasidagi vodiylardan tashkil topgan.tog` tizmalari-antiklinoriylarga,tog`vodiylari esa muayyan senklinori va grabinlarga tug`ri keladi.

Hozirgi And burmali tog`lari tarkibiga biroz ketingi

orogenik harakatlar natijasida o`zgargan paliazoy burmali strukturalari kiradi ular tog` sestemasining markaziy va sharqiy qismlarini o`z ichiga oladi.G`arbda butun paleazoy va mezazoy davomida chukkan hamda burmalangan va kaynazoy erasida ko`tarilgan zona chuzilib ketgan.

Shimolda asil And tog`lari mintaqasi asosiy qismi Shimoliy Amerika tarkibiga kiruvchi Antil Karib oblasti bilan tutashadi Janubiy Amerikada bu oblastga Karib And tog`larining geografik kenglik buylab o`tgan tog` sestemasigina kiradi.

And tog`larida relifning rivojlanishi va tuzulishidagi tafovutlarga qarab quyidagi strukturaviy-geomorfologek zonalarni ajratish mumkin;G`arbiy kordilera tog`lari Sharqiy Kordilera tog`lari Kordilera yonitog`lariva Pampa serralari.G`arbiy Kordilera tog`lari baland va o`rtacha balandlikdagi burmali-palaxsali tizmalardan iborat bo`lib ular alp seklining o`rtasi yoki oxirida paydo bo`lgan.G`arb tomondan bu zonaning yonida bo`ylama vodiy va botiqlar polosasi joylashgan bo`lib ular o`z navbatida uzulib-uzilib davom etuvchi Qirg`oq bo`yi Kordilirasi tog`larini Tinch okeanidan ajratib turadi;deyarli hamma joyda kaynazoy erasining .burmalangan yotqiziqlaridan tarkib topgan.Keyingi zona-Sharqiy Kordilira tog`lari paleazoy burmali strukturalarining kaynazoy erasi oxiridagi palaxsali

Harakatlari natijasida paydo bo`lgan.And tog`ining markaziy qimida,G`arbiy va Sharqiy Kolderiya

tog`lari o`rtasidagi Boliviya tog`ligi punalari joylashgan ular paleazoy palaxsalaridan iborat bo`lib alp orogenizida ancha o`zgarib ketgan 26 j k bilan 37 gradus j k o`rtasida kordilira yoni(yani,baland kordilira)bilan pampa serralarining o`rtachan balandlikdagi va baladn palaxsali massivlari hamda tizmalari qad ko`targan.bu tog`lar

avvaliga paliazoy so`ngra esa kaynazoy tog` paydo bo`lish harakatlari tasiridagi platformaning chekka qismidir. Bu tog`lar avvaliga paeazoy so`ngra esa kaynazoy tog` paydo bo`lish harakatlari tasiridagin platformaning chekka qisimlaridir. Ular asil And tog`laridan tektonik botiqlar ajralgan bo`lib platforma bilan And tog`lari orasidagi oraliq oblast deb qaralishi mumkin.

And tog`lari mintaqasida foydali qazilmalardan mis, qalayi, qurg`oshin va ruxning pnevmatolit hamda gedrotermal rudalari tarqalgan. Shuningdek kumush, oltin va nodir toshlar ham bor. And tog`larining tog` oralig`i va tog` oldi bukilmalari, ayniqsa Vinisuela hamda Kolumbiya teritoriyasida neftga bo`ydu.

Geografik orni. Janubiy Amerika to`liq G`arbiy yarimsharda joylashgan. Uning shimoliy qismida ekvator kesib o`tadi. Shimoldan janubga 7000 km, g`arbdan sharqqa 5000 km cho`zilgan. U Amerika qit`asining bir bo`lagi. Shimoliy va Janubiy Amerika materiklarining chegarasi shartli ravishda Panama kanali orqali o`tkaziladi. Materikni g`arbda Tinch sharqda esa Atlantika okeani suvlari yuvib turadi.

Geologik tuzilishi; Janubiy Amerikaning sharqiy qirg`oqlari bilan Afrikaning g`arbiy qirg`oqlari bir biriga o`xshashligi va mos kelishi dastlab materiklarning gorizantal siljishi va keyinchalik litosfera plitalari tektonikasi gepotezalariga zamin yaradi. Qadimda Janubiy Amerika yirik Gondvana quruqligi tarkibida bo`lgan. Keyingi geologek davrlarda mustaqil materikka ajralgan.

Tektonik harakatlar ta'sirida Janubiy Amerika platformasining cho`kkan joylarida botiqlar (Amozonka Orinoka La-Plata ) va ko`tarilgan qisimlarida yassitog`liklar (Giviyana, Brazilya) tarkib topgan. Yassitog`liklarda lava-vulkan yotqiziqlari ko`p uchraydi. Alp tog`burmalanishida yosh and tog` tizmalari shakllangan . Bu yerlarda harakatdagi vulkanlar , kuchli zilzilalar bo`lib turadi . SHu xususiyatiga ko`ra sohil zonasi Tinch okean "olovli halqasi" ga kiritilgan.

Foydali qazilmalari. Materikda rudali va noruda qazilma boyliklar ko`p tarqalgan. And tog`larining magmatic va mtamorfik jinslarida mis, qalay, qo`rg`oshin, oltin, kumush, platina, noruda konlardan oltingugurt, bor, tabiiy selitra. Braziliya yassi tog`ligidagi bazaltli va metamorfik jinslarda temir, olmos, uran, marganes, nekil, kobalt volfram zaxiralari ko`p. Bu yerdagi qazilma boyliklardan mis, qalayi , molibdin, volfram

,umush,qo`rg`oshin va rux dunyo ahamiyatiga ega.Cho`kindi tog` jinslari to`plangan joyda neft,tabiy gaz,toshko`mir konlari bor.Relifi;Janubiy Amerika hududi relief tuzilishiga ko`ra ikki qismga bo`linadi.1-tog`li g`arb.bu deyarli meridional yo`nalishdagi eng uzun(9000km)And tog` tizmasidir.And tog`lari kop qismida tog`tizmalarini markaziy qismida tog`lik va yassi tog`liklarni (3500-4500m) hosil qiladi.Bu yerda dunyodagi eng baland harakatdagi vulkan,-lyulyako(6723m) materikning eng baland nuqtasi Akonkagua (6960m)va boshqalar bor.Dunyodagi eng baland tog` ko`llaridan biri Titikako (3810m)ham shu yerda joylashgan.And tizmasining tabiy sharoiti va landshaft kopliklari shimoldan janubga qarab o`zgarib borib Karib Andi,Ekvator Andi,Markaziy and,Patagoniya Andi va boshqa qismlarga bo`linadi.Materikning ikkinchi sharqiy qismi katta maydonni egallaydi tekislik va yassi tog`likdan iborat.Dunyodagi eng yirik Amazonka,nisbatan kichikroq La-Plata va Oraniko pasttekisliklari ular oralig`idagi Braziliya va Gviana yssi tog`liklari shu hududda joylashgan.Yassi tog`liklar yer yoriqlari va tor hamda chuqur daryo vodiylar bilan parchalangan.

II.BOB.JANUBIY AMERIKANING SHAKILLANISHI VA ASOSIY XUSUSIYATLARI.

Janubiy Amerikaning katta qism janubiy yarim sharda ekvatorial va subekvatorial mintaqalarda joylashgan.Materikning kamroq qismigina subtropik va o`rtacha kengliklarga kirib brogan.

Janubiy Amerika 5-gradus janubiy kenglikda joylashgan materikning eng g`arbiy nuqtasi Pariniyas burni,eng sharqiy nuqtasi esa Kabu-Branku burnidir.

Materikning kengligi 40-gradus sh.k.dan janubda 600km dan oshmaydi.SHimoliy Amerika bilan bulgan geografik chegarasi Karib dengizidagi Darin qultig`dan Tinch okeanidagi Buenaventura qultig`igacha davom etadi.Panama buyni shartli ravishda har ikki materik o`rtasidagi chegara deb qabul qilingan.

Janubiy Amerika mterigi atrofida orollar kam.Soxilga eng yaqin joylashgan yirik materik orollari Trinidat,Chili, Olovli yer, Polklend orollaridir.Okianik orollardan

Janubiy Amerikaga Galopogos va Xuan-Fernandes orollari kiradi. Janubiy Amerikaning maydoni unga qarashli orollar bilan birga 17850 ming km. kv bundan atiga 150 ming km kv qismi orollarga tug`ri keladi.

Atlantika okeanida ekvator yaqinida Janubiy Amerika qirg`oqlariga janubiy passat oqimi yaqinlashib keladi. Bu oqim San-roka yaqinida ikki qisimga bo`linadi ularning biri Gviniya oqimi nomi bilan materik qirg`oqlari buylab shimoli g`arbga Antel orollariga yunladi ,ikkinchisi esa Braziliya oqimi nomi bilan janubi g`arbga, La-plata daryosining quyar joyida tomon ketadi materikning janubiy sharqiy soxillaridan sovuq Folklent oqimi utadi. Braziliya va Folklent oqimlari La-plata rayonida 40-janubiy kenglik bilan 35- janubiy kenglik orasida o`zaro uchrashadi. Atlantika okeani sohilida quruqlikka chuqur kirib boruvchi yirik qulqlar diyarli yuq faqat janubi sharqda Patagoniya qirg`oqlariga yarim oy shaklidagi San-Matias, San-xorxe va boshqa buxtalar kirib kelgan. Panama daryosining quyar joyida qirg`oq La-plataning keng va uzun estuariyasi tufayli uyilib ketgan undan shimolroqda Janubiy Amerika sohilida chuqur va kemalar turushi uchun qulay buxtalar(qulqichalar) joylashgan .Eng katta daryolarning, birinchi navbatda Amazonkaning quyar joyida juda keng buxtalar bor. Karib dengizi sohilida katta yarim orollar qulay qulqlarni bir biridan ajratib turadi shimolda Pariya qulqig`i va Pariya yarim oroli, eng katta Vinisuela qulqig`i ajrali turadi Vinisuela qulqig`i shimoli g`arb va sharqda Guaxera hamda Paraguana yarim orollari bilan chigaralanadi. Panama buynining boshlanishida dengizga keng ochiq Daren qulqig`i bor .

Kontinental platforma Tinch okeanida Janubiy Amerika qirg`oqlari yaqinida juda kam, ayrim joylarda umuman yo`q .Materik yaqinida eng chuqur joylari 7000m dan ortadigan chuqur okean chukmalari bor iliq oqimlar tasiri ekvatoridan shimoldagina bilinadi Janubiy Amerika tinch okeani sohillarining boshqa butun qismida esa juda katta sovuq Peru oqimining tasiri seziladi Peru oqimi suvlari janubdan to ekvatorgacha boradi.

Materikning shimoli g`arbiy sohili taxminan 5- janubiy kenglikgacha juda uylgan .Eng katta va qulay buxta Guayaxi buxtasidir janubroqdan to 30-janubiy kenglikkacha qirg`oq uyulmagan , baland va kema kirib kelishi uchun noqulay .

Biroq Tinch okeani soxillarining eng janubiy qismi bulinib ketgan soxil bo`ylab joylashgan kuplab mayda va yirik orollar chile hamda Olovli yer arxipelaglarini xosil qiladi. Materik soxiliga uyib kirgan qulqlar va ayrim orollarni bir biridan ajratib turuvchi bo`g`ozlar egri-bugri va tordir. Bularga kattagina Korkovado va penyaz qulqlari shuningdek Olovli yer arxipelagini materikdan ajratib turuvchi Magellan bug`ozi misol bo`la oladi.

Janubiy Amerika ekvatorning har ikkala tomonida joylashgan ,biroq uning asosiy qismi janubiy yarim shardadir. Materikning eng keng qismi tropiklar orasida joylashgan bolib, subtropik va o`rtacha kengliklarda kambar hamda qirg`oqlari uyilib ketgan qismi joylashgan .

Janubiy Amerikada Shimoliy Amerikadagi kabi iqlim xosil qiluvchi oqim uning orografiyasidir .Materik g`arbiy chekkasining katta qismi Janubiy tinch okoeani masimumi va u bilan bog`liq bulgan janubiy va janubi g`arbiy shamollar hamda passat envirsiyasining tasiridadir Materikning shmoli-g`arbiy sohli taxminan 5gradus j.k.gacha juda uyilgan. Eng katta va qulay buxta-Guayaxil buxtasidir. Janubroqda to 30gradus j.k.gacha qirg`oq diyarli uyilmagan baland va kema kirib kelishi uchun noqulay. Biroq Tinch okean soxillarining eng janubiy qismi bo`linib-bo`linib ketgan soxiln bo`ylab joylashgan ko`plab mayday va yirik orollar Chile hamda Olovli Yer arxipelaglarini xosil qiladi. Materik soxiliga uyib kirgan qulqlar va ayrim orollarni bir-biridan ajratib tiruvchi bo`g`ozlar egri-bugri va tordir. Bularga kattagina Korkovado va pinyas qulqlari shuningdek ,Olovli yer arxipelagini materikdan ajratib turuvchi Magellan bo`g`ozi misol bula oladi.

Janubiy Amerika orografiyasi bilan Shimoliy Amerika orografiyasi o`rtasida bir qadar uxshashlik bor .Sharqda Atlantika okeani qirg`oqlari yaqinda Braziliya va Gviana tog`liklari hamda Patagoniya platosi bor. Materikning chekka g`arbi va shimoli –g`arbida uning qirg`oqlari qiyofasiga mos ravishdav dunyodagi eng uzun tog` sestimasi And yoki Janubiy Amerika kordilierasi tog`lari 9ming km gacha chuzilgan. Tog`liklar bilan And tog`lri orasidagi materikning taxminan 45%ni egallagan. Juda katta Amazonka ,Orinoko va Paragvay –Parana (La-Plata) pastak tekisliklari bor. Ulardan Janubiy Amerikaning eng katta daryolari oqib utadi .Bu tekisliklar materikning urta qismida yaxlit tekisliklar

polosasi xosil qilib bir-biriga tutashib ketgan. Shimoliy Amerika bilan Janubiy Amerikaning orografik jihatdan bir-biriga uxshashligi har ikkala materik rivojlanishi va strukturasi g'arbiy chekka qisimlari Tinch okean mintaqasining burmali tog'lariga kiradi va xolatki, ularning katta sharqiy qisimlari platforma tuzulishiga ega. Biroq Janubiy Amerikaning platforma qismi tuzulishi va rivojlanishiga ko'ra Shimoliy Amerikadan ko'ra Afrikaga o'xshash.

Yuqorida aytilganidek Janubiy Amerika platformasi juda katta Gviana-Braziliya megaqalqoni bilan Pampa –Patagoniya itasidan tashkil topgan.

Megaqalqon doirasida fundamentning yer betiga chiqqan 3ta qismi bor. Bular Gviana, G'arbiy Braziliya va Sharqiy Braziliya qalqonlaridir.

Janubiy Amerikaning Orinoko pasttekisligi Karib dengizi soxillari Gviana tog'ligining katta qismi va Gviana pasttekisligini u o'z ichiga olgan butun shimoliy qismi subekvatorial iqlim mintaqasida joylashgan.

2.1. TABIATI SHAKILLANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI.

Janubiy Amerika materigida kenglik va balandlik tabiat zonalligi kuzatiladi. Uning tekislik qismida ekvatorial, subekvatorial o'rmonlar, savannalar, dasht, chalacho'l, cho'l va keng bargli o'rmonlar zonalari shakillangan.

Ekvatorial o'rmonlar zonasi. Janubiy Amerika ekvatorial o'rmonlar zonasi ekvatorning har ikki tomonida joylashgan. Ekvatorial o'rmonlar bu yerda selva (portugalcha "o'rmon") deb ataladi. Janubiy Amerikada ekvatorial o'rmonlar katta maydonni egallagan. Amazonka havzasidagi o'rmonlar egallagan hududga Amazoniya deb nom berilgan. Faqat Braziliya Amazoniyasidagina 4000 mingga yaqin daraxt uchraydi. Amazoniya ko'pgina qimmatbaxo daraxtlar-kauchik beradigan geveya daraxti palmalarining har xil turlari kakao daraxti, seba (paxta) daraxti balandligi 80m qovun daraxti va boshqalar vatani hisoblanadi.

Eng yengil qattiq bals daraxti shu zonada o'sadi. Undan T. Xeyerdal o'zining "Kon-Tiki" kemasini yasagan o'rmonlarda yirik daraxtlar tanasiga chirmashib ketgan chirmoviq o'simliklar o'sadi.

Afrikadagidek bu yerda ham ekvatorial o'rmonlar tagida podzolashgan laterit tuproqlar –qizil sariq ferralit vujudga kelgan.

Zonaning hayvonot dunyosi osiyo va Afrika hayvonlari kabi daraxtlarda yashashga moslashgan. Masalan dumi bilan osilib yashashga moslashgan maymunlar yalqovlar hatto qurbaqa va kaltakesaklar ham daraxtlarda yashaydi. Daryolar bo'yida suv havzalarida va botqoqli yerlarda tuyoqli hayvonlar –tapirlar uchraydi.

Subekvatorial o'rmonlar zonasi. Buzona Braziliya hamda Gviana tog'liklarining shimoliy yonbag'irlarini egallaydi. Braziliya tog'ligidagi o'rmonlarda yomg'irli mavsum uzoq davom etadi qurg'oqchil davr esa 3-4 oygacha cho'ziladi. Shu sababli o'rmonlarda bargini to'kadigan daraxtlar soni ortib boradi. Subekvatorial o'rmonlarda yiliga 2000-3000 mm yog'in yog'adi Gviana tog'larining shimoliy qismida yog'in bundan ham ko'p yog'adi Gviana tog'ligining shimoliy qismida yog'in bundan ham ko'p yog'adi. Natijada doimiy yashil o'rmonlar tarkib topgan.

Savannalar zonasi subekvatorial iqlim mintaqalari hududidagi past tekisliklarda yassi tog'liklardan tarkib topgan. Materikning shimoliy yarimsharidagi savannalarda daraxt o'simliklar ko'p Janubiy yarimshardagi savannalarda esa kam o'sadi.

Dashtlar zonasi. Savannalarda janubda subtropik iqlim mintaqasida dashtlar zonasi jylashgan. Dashtlar janubiy Afrikada Pampa (indislar tiida "daraxtsiz" yerlar) deb ataladi. Dashtlarda asosan o't o'simliklardan chalov betaga, yovoyi tariq va boshqalar uchraydi.

Sernam subtropik iqlim sharoitida hosildor qizil ferralit tuproqlar hosil bo'lgan. Pampalarda lamalar tuyaqushlar pampa mushugi va boshqa hayvonlar yashaydi.

Cho'l vachalacho'l zonasi. Janubiy Afrikada tropic cho'llar yo'q. Faqat Tinch okean sohillarida sovuq peru oqimi tasirida atakama cho'li tarkib topgan bu cho'lda 25-100mm yog'in yog'adi bazan yog'in yog'maydi. Cho'l o'simliklari namlikni tuman va shudringdan oladi. Iqlim mintaqasida chalacho'llar zonasi tarkib topgan. Tabiiy sharoiti qattiq yog'in kam yog'adigan bu o'lka patagoniya deb ataladi. Bu zonada kam hosilli

boʻz tuproqlar keng tarqalgan. Oʻsimlik qoplami juda siyrak ular chimli gʻallagullilar va tikanli butalardan iborat.

Balandlik mintaqalari .And togʻlari bir necha iqlim mintaqalarini kesib oʻtadi. Balantlik mintaqalarining koʻp yoki kam boʻlishi ,asosan ,ikki sababga ;togʻ tizimlarining balandligiga va ularning ekvatorga yaqin yoki undan uzoqda joylashganligiga bogʻliq Masalan ekvatorga yaqin joylarda And togʻlarining balandligi 5000-6000 metrni tashkil etadi.Bu yerda quyidagi balandlik mintaqalari uchraydi.

Suptropik minqaning And togʻ etaklarida chalachoʻllar uchraydi.Yuqoriga koʻtarilgan sari bu mintaqqa qattiq bargli doimiy yashil oʻrmonlar va butazorlar mintaqasi bilan almashinadi.Undan balanda bargini toʻkuvchi buk oʻrmonlari mintaqasi undan ham yuqorida Alp oʻtloqlari joylashgan.Markaziy And yassi togʻliklarida esa togʻ chalachoʻllar hosil boʻlgan.

And togʻlarining hayvonot dunyosi juda xilma xil bu yerda koʻzaynakli ayiq moʻynali shinshilla yovoyi lamalar uchraydi.

Janubiy Amerika hududining relifidagi tofovutiga asoslanib unda ikkita yirik tabiiy geografik oʻlkaga ajralgan.-Togʻli gʻarb va tekislikli sharq.oʻz navbatida bu oʻlkalar tabiiy xususiyatlariga qarab bir nisha kichikroq tabiat kompliksalariga boʻlinadi.Jumladan togʻli hududida Shimoliy Markaziy va Janubiy And tekislikli hududida Oraniko Amazoniya Gviana va Braziliya yassitogʻlari Patagoniya kabi kichik tabiiy oʻlkalarni ajratish mumkin.Quyida ayrim tabiat kompliksalariga qisqacha tafsif beramiz

Amazoniya materikning eng katta botqoqlashgan pasttekislikdir. U Gviana va Braziliya yassi togʻluiklari oraligʻida joylashgan bu pastekislik platformaning botiq qismi dengz koʻl va daryo yotqiziqlari bilan toʻlishi natijasida paydo boʻlgan.

Amazoniyaning gʻarbiy qismi koʻp yarusli doimiy yashil ekvatorial oʻrmonlar bilan qoplangan.Oʻrmonlarda yoʻgʻonligi 15 quloch keladigan baland boʻyli seyba-daraxti qimmatli yogʻoch beradigan sedrella daraxti xilma-xil palmalar Braziliya nomininhg kelib chiqishiga sabab boʻlgan Pay brazil daraxti (qizil daraxt)oʻsadi.

Bu kichik oʻlkada daraxt baqalari turli xil ilonlar eng katta ilon anaconda tashbaqa va kaltakesak kabi hayvonlar yashaydi.

Daryolarda shuningdek kaymanlar alegatorlar ham uchraydi.

Amazoniya hududidagi chukindi jinslar orasidagi neft,tabiiy gaz,rangdor metallar marganes temir konlari topilgan.

Braziliya yassi tog`ligi Amazonka va La-Plata pastekisliklari hamda Atlantika okeani oralig`ida joylashgan.U asosan eng qadimgi Kristal va metamorfik tog` jinslaridan tuzilgan. Kristal jinslar orasini temir,olmos,oltin,uran rudalari,marganes,rangdor metal rudalarining katta konlar bor. Yassi tog`liklarning yuzasi chuqur daryo vodiylari bilan parchalangan ular past-baland qirlarni eslatadi. Yassi tog`likning katta qismi subekvatorial va tropik janubiy qismi esa subtropik mintaqalarda joylashgan.Shuning uchun bu o`lkada yanvarning o`rtacha harorati +22 grCdan +29 gr Cgacha ,iyulning o`rtacha harorati +12 gr Cgacha kuzatildi.yillik yog`in miqdori o`rtacha 1400 -2000mm ga teng.Braziliya yassi tog`ligining barcha daryolari yomg`irdan toyinadi daryolar rejimida qishda suv kamayadi va yozda esa ko`payadi.

Bu yerda doimiy sernam yashil tropic o`rmonlar Atlantika okeanidanuzoqlashgan sari butazor savannalar hamda o`tloq savannalar bilan almashinib boradi. Shimoliy qismidagi o`rmonlarda yilimli palma o`sadi.Janubida Braziliya araukaliyasi doimiy yashil vasubtropik o`rmonlar bor. O`rmonlarningb birinchi yarusida doimiy yashil o`simliklar keng tarqalgan ular orasida Pragvay choyi alohida ajralib turadi. Siyrak o`rmonlardan va savannalardan qizil tumshuq ,yolli bo`ri,qizil bug`u nandu ,tuyaqush va tapirlar yashaydi.

Yassi tog`liklarning daraxtlardan ochilgan joylaridan paxta shakarqamish kaka ova boshqa tropic ekinlar ekiladi. O`lkaning daryolarida ostonalar va sharsharalar ko`p. ular juda katta gedroenirgiyaga zaxirasiga ega bo`lib eliktr stansiyalar qurilgan.

Janubiy Amerika iqlimining tarkib topishida quyosh radiatsiyasi yer relifi havo massalari okean oqimlari muhim rol o`ynaydi.

Materikning markaziy va shimoliy qismlari ekvatorial va tropic havo massalari hukumronlik qiladi. Ushbu havo massalarida Janubiy Amerika iqlimining shakillanishida yetakchi omillardan hisoblanadi.

Janubiy Amerika eng nam materikdir. Unga Atlantika okeanidan esadigan nam havo massalari juda ko`p yog`in keltiradi. Bunda Gviana va Braziliya iqlim omillarining

hissasi katta. Aksincha Peru va Folknend sovuq oqimlari materikning g'arbiy va janubi-sharqiy sohillariga yog'inlarni olib kelmaydi.

Materik oltita iqlim mintaqasida joylashgan. Ular shimoldan janubga quyidagi tartibda almashinadi: subekvatorial (2ta), ekvatorial, tropik, subtropik va mo'tadil. Tog'larida balandlik iqlim mintaqalari mavjud.

Ekvatorial iqlim mintaqasi Afrikadek juda sernam yog'inlar miqdori 3500 mm dank o'p. Yil davomida havo harorati 24-25 gr C atrofida. Subekvatorial iqlim mintaqasida ikkita fasil aniq ifodalanadi. Yozda yog'in ko'p yog'adi (1000-2000 mm) o'rtacha oylik harorat 25 gr C dan oshadi. Qishda bir necha oylab yog'in yog'maydi. Bu fasilda havo harorati +20gr C atrofida bo'ladi.

Tropik mintaqalarning sharqiy qismlari Passat shamollarining tasirida bo'ladi. Shuning uchun Braziliya yassi tog'ligining sharqiy qismlariga 1500-2000 mm atrofida yog'in yog'adi. Bu yerlarda yerning asosiy qismida havo nam va issiq bo'ladi. Yanvarning o'tacha harorati +25 gr C, iyulda esa +17 gr C +19 gr C ni tashkil etadi. Lekin g'arbga tomon borgan sari havodagi namlik kamaya borib And tog'lariga yaqin joylarga 250-500 mm yog'in tushadi.

Tropik mintaqaning Tinch okean sohillariga Peru sovuq oqimi yog'in keltirmaydi va deyarli yog'in yog'maydi. Natijada shudring Afrikadagi Namip cho'li kabi Atakama cho'li namligining yagona namligi hisoblanadi.

Subtropik iqlim mintaqasi materikning 30 va 40-gr jk oralig'dagi hududlarni egallaydi. Mintaqaning sharqida namgarchilik ko'p (1000-2000 mm) yanvarda havo harorati +25 gr iyulda +10gr +15 gr atrofida bo'ladi. Materikningb ichkarisi tomon namgarchilik kamaya boradi (500-300 mm) Tinch okean sohillarida sernam o'rta dengiz iqlimi tarkib topgan.

2.2.JANUBIY AMERIKA AXOLISINING MILLIY VA ETNIK TARKIBI.

Janubiy Amerikada 387 mln aholi yashaydi. (2008-yil)ularning tarkibi juda murakkab. Materikka kishilar bundan 20 ming yillar ilgari osiyodan kelgan. XVI-asrda dastlab ispanlar bilan portugallar keyinchalik esa Yevropa Osiyo va Afrika mamlakatlarida kelib o`rnashgan.

Hozirgi paytda Janubiy Afrikada insoniyatning har uchala irqi vakillari yashaydi. Lekin aholini tarkibi juda murakkablashib ketgan. Masalan yevropaliklar bilan indeslarning chatishshidan hosil bo`lgan avlodlar mitislar yevropaliklar bilan negirlar nikohi avlodlari mo`latlar yashaydi. Indeslar bilan negirlar chatishmasi sambo deb ataladi. Aholining ko`pchiligi ispan tilida, Braziliyaliklar Portugal tilida so`lashadi.

Janubiy Amerika Karib dengizi va Atlantika okeani havzasi mamlakatlari aholisining son jihatdan tez ko`payish davri o`tgan asrning 60-70-yillarga to`g`ri keladi. Aholinig tabiiy o`sish ko`rsatkichlari hozir bu mintaqada 13(jaxon bo`yicha 12)primilliga tengdir.

Janubiy Amerika Karib dengizi va Atlantika okeani havzasi aholisining etnik tarkibi asosan uch irq xalqlariga taqaladi. Ular mongoloid (tub xalqlar-mahalliy hindular) yevropoid va negroid irqiga mansub xalqlardir.

Janubiy Amerikada aholi kam va juda noteks joylashgan. Materikning faqat chekka qismlarida asosan Atlantika okeani sohillarida va And tog`larining ayrim rayonlarida aholi zich o`rnashgan. Shu bilan birga ichki rayonlarda masalan o`rmon bilan qoplangan Amazonka pasttekisligida aholi deyarli butunlay yo`q.

Janubiy Amerikaning tib joy aholisi bo`lgan indeslarning qayerdan kelganligi masalasida uzoq vaqtgacha fikirlar turlicha bo`lgan.

Janubiy Amerikaga Osiyodan mongoloidlar eramizdan taxminan 20-30ming yil ilgari Shimoliy Amerika orqali kelib o`rnashgan degan qarash eng keng tarqalgan. Lekin bazi bir olimlar Janubiy Amerika endees xalqlari bilan okeaniya xalqlarining bazi bir antropologek o`xshashliklarga (burning yapaloqligi sochining to`lqinsimonligi soqolining qalinligi) va ularda bir xil mehnat qurollari orligiga asoslanib aholi Janubiy Amerikaga Tinch okean orollaridan kelib o`rnashgan degan fikrni aytadilar. Biroq bu fikr tarafdorlari ozchilikni tashkil etadi. Ko`pchilik olimlar Janubiy Amerika sohilida okeyaniyaliklar belgilarining mavjudligini bu yerda osiyoning shimoli-sharqi

vaShimoliy Amerika orqali mongoloid halqlar bilan birga okiyaniya irqining vakillari ham kirib kelishi mumkin deb tushuntirishadi.

Janubiy Amerika indeeslarining hozirgi vaqtdagi soni “oqlar” hukumronlik qilgan vaqtda juda qisqargan bo`lishiga qaramay Shimoliy Amerikadagidan ancha ko`p .Bazi bir mamlakatlarda indeeslar hozirgi vaqtga qadar aholining anchagina prosentini tashkil etadi.Peru Ikvador va Boliviya da indeeslar aholining yarimiga yaqinini tashkil etadi bazi o`lkalarda esa ular ko`pchilikni tashkil qiladi. Paragvay aholisining katta qismi kelib chiqishiga ko`ra indeeslar Kolumbiya da ham indeeslar ko`p.Argentina Urugvay,va Chilida indeeslar mustamlakachiligining dastlabki davridayoq deyarli butunlay qirib tashlangan edi hozir bu mamlakatlarda ular juda kam Braziliya da ham indees aholisi to`xtovsiz kamayib bormoqda

Umuman olganda Janubiy Amerika indeeslari xali juda zayif o`rganilgan va xozirga hozirga qadar ularning yetarli darajada ilmiy va yagona klasifikasiyasi yo`q.Janubiy Amerikaning barcha indees aholisi antropologek jihatdan bir xil va Shimoliy Amerika indeeslariga aqin turadi.Indees halqlarining tillariga ko`ra lassivikatsiyasi yaxshiroq rivojlangan.Biroq bu masalada ham qabul qilingan bir xil fikr yo`q chunki Janubiy Amerikada indeeslarning tili juda xilma –xil va ulardan ko`pi shunchalik o`ziga xos tilga egaki ularni til oilasi yoki gruppasiga brlashtirish mumkin emas. Bundan tashqari ilgari materikda keng tarqalgan til oilalari va ayrim tillar hozir deyarli yoki butunlay yo`qoldi chunki bu tillarda so`zlashuvchi xalqlar yevropaliklar mustamlakachiligi natijasida bo`lib bitdi. Boshqalardan ajralgan holda yashovchi ko`pgina indees ilatlari va xalqlari tillari hozirgi vaqtga qadarli ham deyarli o`rganilmay qolib kelmoqda.

Jaubiy Amerikaning tub joy aholisi yevropaliklar mustamlakachiligi boshlanishi oldidan rivojlanish darajasiga ko`ra 2ta katta gruppaga bo`linar edi. Bu tafovutlar muayyan darajada hozirgi vaqtgacha ham saqlanib qolgan. And tog`laridan sharqdagi yerlarda joylashgan xalqlar ibtidoiy jamoa tuzumi bosqichida bo`lib hayot uchun zarur narsalarni ovchilik baliq tutish mevalar yig`ish yo`li bilan topar edi.

Aholining anchagina qismi ayniqsa Atlantika bo`yidagi o`lkalarda (Brazilita ,Gviana ,Surinam) negirlar tashkil qiladi. Bular mustamlaka qilishning dastlabki davrida

yani plantassiyalarida ishlatish uchun ko'p va arzon ishchi kuchi kerak bo'lgan vaqtda Janubiy Amerikaga keltirilgan negir qullarning avlodlaridir. Negirlarning bir qismi oq va indees axoli bilan chatishgan buning natijasida ham chatishma aholi: Negirlar oqlardan mo'latlar negirlar bilan indeeslardan sambolar vujudga kelgan.

Niger qullar ekspluatsiyasidan qutilish uchun o'z xo'jayinlarida qochib tropik o'rmonlarda yashirinishar edi. Ularning indeeslar bilan qisman chatishgan avlodlari bazi joylarda hozirga qadar ham ibtidoiy o'rmon xo'jaligi bilan joylarda hozirga qadar ham iptidoiy o'rmon xo'jaligi bilan shug'ullanib keladi .

Janubiy Amirika respublikalarining mustaqilligi e'lon qilinguncha yani XIX-asrning birinchi yarimiga qadar Janubiy Amerikaga boshqa mamlakatlardan ko'chib kelish emmigratsiya man qilingan edi. Lekin yangidan tashkil topgan respublikalarning hukumatlari o'z mamlakatlarini rivojlantirishni va bo'sh yotgan yerlarni o'zlashtirishni ko'zlab emmigratsiyaga yo'l ochib berdi. Natijasida Yevropa va Osiyoning turli mamlakatlaridan Janubiy Amerikaga ancha miqdorda kishilar ko'chib keldi. Italiya, Germaniya Bolqon mamlakatlaridan ayniqsa ko'p Rossiya Xitoy va Yaponiyadan kamroq emigrant ko'chib keldi.

Keyingi davrda ko'chib kelgan bu emigrantlar odatda boshqalardan ajralgan holda yashab o'z tili urf-odatlati madaniyati va dinini saqlab qolmoqda.

Bular bazi bir mamlakatlarda (Braziliya, Argentina, Urugvayda) aholining kattagina gruppasini tashkil qiladi.

Janubiy Amerika tarixining o'ziga xos xususiyatlari va buning oqibati bo'lgan hozirgi aholining joylashishidagi notekislik va aholi o'rtacha zichligining nisbattan kamligi Janubiy Amerikada tabiiy sharoitining boshqa matetriklardagiga qaraganda ko'proq saqlanganligiga sabab bo'ldi.

Amazonka pasttekisligining katta qismi Gviana tog'ligining markaziy qismi (Rorayma massivi) And tog'lari va Tinch okeani sohilining janubi-g'arbiy qismida aholi deyarli butunlay yo'q va bu yerlar amalda o'zlashtirilmagan. Amazonka o'rmonlarining boshqa xalqlar bilan deyarli aloqa qilmaydigan ayrim ko'chmanchi qabilalari tabiatga tasir ko'rsatishidanki unga ko'proq bo'g'liqdir. biroq bunday rayonlar tobora qisqarib

bormoqda.Foydali qazilmalar qazib chiqarish yo'llar qurulishi yangi yerlarni o'zlashtirish Janubiy Amerikada materikning ichkarisiga kirib bormoqda .

And tog'larining shimoliy qismida hozigi Kolumbiya teritoriyasida ispan mustamlakachilari kelmasdan oldin Chipcha-Muisca kalqlarining madaniy davlati tarkib topgan edi.Hozir Chipchalarning avlodlari bo'lgan kichik-kichik qabilalar Kolumbiyada va Panama bo'ynida yashaydi.Ular urug'chilik qabila tuzimining qoldiqlarini saqlab qolgan.

Yevropadan Amerikaga oilasiz ko'chib kelgan dastlabki kelgindilar Indiankalar bilan nikoxga kirganlar.Natijada chatishma –mitis aholi yuzaga keldi.

XULOSA.

Janubiy yarim sharda ekvatorial va subekvatorial mintaqalarida joylashgan Janubiy Amerika materigi hayvonot dunyosining xilma-xilligi,o'simliklari va tuprog'ining unimliligi bilan ajralib turadi.Bu materikning shimoliy qismidan ekvator kesib o'tadi.shimoldan janubga 7000 km,g'arbdan sharqqa 5000 km cho'zilgan.U Amerika qit'asining bir bo'lagi.Materikni g'arbda Tinch,sharqda esa Atlantika okeani suvlari yuvib turadi.Atlantika okeanidan keladigan iliq havo massalari materikka ko'p yog'in keltirganligi sababli iqlimining sernam bo'lishiga asos bo'ladi. G'arbda Tinch okeanidan esadigan sovuq oqimlar yani Peru,Chili,oqimlari materikning g'arbiy qismida yog'in kam bo'lishiga sabab bo'lgan buning natijasida Atakama cho'li hosil bo'lgan.

Janubiy Amerika materigi boshqa materiklardan o'ziga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi.Dunyodagi eng sersuv daryosi-Amazonka uzunligi 6400 km

uning 500 dan ortiq irmog'i bor havzasining maydoni 7000 km ,eng baland sharsharasi-Anxel,Oroniko daryosining churun irmog'ida joylashgan bo`lib balandligi 1054 m.Eng keng sharsharasi-iguasi Parana daryosida joylashgan bo`lib kengligi 2700 m balandligi 2m u butun dunyoning ham eng keng sharsharasidir.eng katta iloni anaconda Tinch okeani sohillarida yashaydi,eng mitti “odamxo`r”balig`I Piranya ,eng uzun tog`i-And tog`I uzunligi 9000 km.Eng katta daryo havzasi-Amazonka,eng balandda joylashgan chuchuk suvli katta ko`li-Titikaka ko`li balandligi 3810 m ,eng baland harakatdagi vulkani-Iyuyaylyako balandligi 6723 m ,eng qalin Amazoniya o`rmonlari-“sayyoramiz o`pkasi”bor.Eng sernam materikdir.

Janubiy Amerika materigini har tomonlama chuqur o`rganib shunga amin bo`ldikki u barcha turdagi tabiiy resurslar yani mineral boyliklar mis,qalay,qo`rg`oshin,oltin,kumush,platina va boshqa ko`plab meniral boyliklarga,iqlimiy resurslar bilan har jihatdan yaxshi taminlangan va geografik joylashish nuqtai nazardan ham qulay joylashganligini guvohi bo`lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.T.V.Vlasova Materiklar tabiiy geografiyasi Toshkent “o`qtuvchi”-1983 y.
- 2.A.Soatov,A.Abdulqosimov Geografiya(materiklar va okeanlar yabiiy geografiyasi) 6-sinf darsligi.Toshkent “o`qtuvchi”-2009 y.
- 3.SHubayev Umumiy yer bilimi.Toshkent 1991 y.
- 4.P Baratov Yer bilimi va o`lkashunoslik.Toshkent “o`qtuvchi”-1990 y.

5. 9-sinf jahon iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi atlas.

6. 6-sinf Materiklar tabiiy geografiyasi atlas.